

СВЕТЛАНА ТОМИН

ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ – ИЗГНАНСТВО КАО СУДБИНА*

Припадници треће српске светородне династије, Бранковићи, имали су значајну улогу у историји током две стотине година, од прве половине четрнаестог до прве половине шеснаестог века.¹ Посматрано у хронолошком оквиру трагичних дешавања очи пропасту Византијског царства, судбина Бранковића слична је оној која је задесила поједине византијске породице. Пред турском опасношћу образовани и имућни људи тада су налазили уточиште на разним странама – од Свете Горе и Италије, до Далмације, Угарске и Влашке. Тако се Тома Палеолог, деспот Мореје, прогнан из своје државе, склонио у Рим, где је умро 1465. Реч је о сину цара Манојла II Палеолога и Јелене Палеолог Драгаш, једине византијске царице која је била српског порекла. Поред породице Токо, у Риму су уточиште нашле и две прогнане краљице – Шарлота, краљица Кипра и босанска краљица Катарина, кћер Стефана Вукчића. Катарина је након пада Босне под Турке најпре побегла у Дубровник, а потом је стигла до Рима, где је умрла 1478. године.²

Може се рећи да је егзодус балканске властеле започео већ после битке код Никопоља 1396. године, када су многобројни Грци почели да одлазе на запад као учитељи.³ Сам цар Манојло II Палео-

* Делови овог излагања, у изводу, објављени су у зборнику с научног скупа: *Od banity do nomady*, pod redakcija J. Czaplinskiej, S. Giergiel, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Slawistyki, Opole 2010, 126–130.

¹ Момчило Спремић, „Бранковићи у историји и предању”, *Прекинути усвој* – српске земље у поном средњем веку, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, 329.

² William Miller, „Balkan Exiles in Rome”, *Essays on the Latin Orient*, Amsterdam 1964, 497–515.

³ Nicolae Iorga, „The Exiles”, *Byzantium after Byzantium*, Iași, Oxford, Portland 2000, 31.

лог кренуо је на своје дуго путовање по западној Европи (1399–1403), да би тражио помоћ за борбу против Турака. Пропутовао је Италију (Венеција, Падова), био у Француској и Енглеској, али, осим поштовања и разумевања, ништа конкретно није добио.

Путања лутања чланова породице Бранковић, у ствари, отпочела је још у несигурним временима која су наступила одмах после Косовске битке, када су и удовица кнеза Лазара, Милица, и његов зет Вук Бранковић затражили азил у Дубровнику. Дубровачки сенат обећао је кнегињи Милици боравак и заштиту у овом граду:⁴ „Дубровник в’ свакоје време јест кућа ваша, како то је бил цара Стефана и светопочившаго кнеза и друге госпoде србске.”⁵ Дубровчани су пристали да приме и Вука Бранковића са женом и три сина, дали су му и дозволу да „створи цркву по својој вјери, слободно”.⁶ Вук није стигао да се са породицом склони у Дубровник, пао је у руке султана и под непознатим околностима завршио живот 1397. године. Сахрањен је на Светој Гори, у Хиландару или у манастиру Свети Павле, где му је тело пренео његов рођени брат, монах Герасим.⁷

Вуковог брата Герасима нису прогањали Турци, него га је далеко од дома одвела породична трагедија. Био је ожењен Јеленом, сестром деспота Угљеше и краља Вукашина. И жена и две кћери умрле су му рано, можда од куге, а он је, пре 1364. године, постао монах у Хиландару.⁸

Син Вука Бранковића, Гргур, узео је монашко име Герасим, попут свог стрица. Овај ратник у чувеној бици код Ангоре, заробљеник Монгола и талац Турака, повукао се у Хиландар, где је умро је 1408. године.⁹ Тако су се, како је приметио Момчило Спремић, мртви Бранковићи ређали, један за другим, на Светој Гори: Вук, његов брат Герасим, потом и његов син Гргур-Герасим.¹⁰

Вуков средњи син, Ђурађ Бранковић, након што су Турци први пут заузели његову престоницу Смедерево 1439. године, повлачио се на запад. Дошао је најпре у Загреб код кћерке Катарине, затим је преко Сења, Кјође и Фурланије стигао до Дубровника. Одатле је

⁴ Радослав М. Грујић, „Светогорски азили за српске владоаце и властелу после Косовске битке”, *Гласник Скопског научног друштва*, XI, Скопље 1932, 66.

⁵ Љубомир Стојановић, *Сџаре српске њовеље и њисма*, књига I, „Дубровник и суседи његови”, први део, Српска Краљевска Академија, Београд 1929, 180.

⁶ Јорјо Тадић, *Прометј њушника у сџаром Дубровнику*, Туристички савез, Дубровник 1939, 72. Видети: Љ. Стојановић, *Сџаре српске њовеље и њисма*, I, 141.

⁷ Момчило Спремић, *Ђурађ Бранковић 1427–1456*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 26.

⁸ Момчило Спремић, „Бранковићи и Света Гора”, *Друђа казивања о Светој Гори* (група аутора), Београд 1997, 81.

⁹ Исто, 86.

¹⁰ Исто.

отишао у Зету да би покушао да организује борбу. Турци су га прогнали, султан је расписао уцену за његову главу. Дубровачки хроничари и старији историчари причају како су Турци покушавали да им становници Зете предају деспота за новац.¹¹ Да би се спасао, дошао је поново у Дубровник, у априлу 1441. Иако су били у незавидној ситуацији, Дубровчани су се према њему врло пријатељски и коректно понели.¹² Показивали су му турска писма у којима им нуде да задрже читаво Ђурђево богатство, депоновано у том граду, само да га изруче. Да је реч о заиста великом улогу, сведочи податак да је Ђурађ био изузетно имућан човек. Са приходима од неколико стотина хиљада дуката, важио је за најбогатијег хришћанског владара југоисточне Европе.¹³ То се најбоље показало нешто касније, када је купио мошти апостола и јеванђељисте Луке и свечано их пренео у Смедерево, очекујући чудесну заштиту, коју је овај светитељ требало да пружи његовој угроженој деспотовини.

Ђурађ Бранковић наставио је своје изнанство одласком у Будим, с намером да организује отпор Турцима. Посебно је важно нагласити да се деспот није предавао ни у овако безизлазној ситуацији „већ је решио да настави борбу, коју је претпостављао спокојном животу у некој мирној луци азила, на пример у неком западном замку који је могао лако купити”.¹⁴ Покренуо је свехришћански поход против Турака, који је предводио угарски краљ, те је, ратујући, успео да поврати своју државу.

Затишје, након периода Ђурђевог изгнанства (1439–1444), није дуго потрајало. Пред силином турских пустошења и пљачкања, деспот је, с породицом и двором, прешао Дунав 1454. и поново дошао у Угарску.¹⁵ „Стари деспот наставио је да обија прагове, тражећи помоћ по Европи за своју земљу која је горела. Из Ђура је отишао у Беч краљу Ладиславу.”¹⁶ Сасвим тачно је уочено да је он, ратујући или тражећи заклон пред Турцима, односно покушавајући да организује против њих отпор, пропутовао „добар део Европе и Азије, од Ангоре и Солуна до Беча, Будима и Фурланије”.¹⁷

Избегличка судбина није мимоишла ни Ђурђевог потомке. Два деспотова сина, Стефан и Гргур, ослепљена су у Турској 1441. године, на сам дан Ускрса. Султан Мурат II, иначе деспотов зет, наводно

¹¹ Ј. Тадић, *Прометј иуџиника у сѣаром Дубровнику*, 82.

¹² Исто, 81.

¹³ М. Спремић, *Ђурађ Бранковић 1427–1456*, 235.

¹⁴ Момчило Спремић, *Десиош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, 260.

¹⁵ М. Спремић, *Ђурађ Бранковић 1427–1456*, 178.

¹⁶ Исто, 190.

¹⁷ Исто, 163.

је ухватио њихову преписку са оцем, у којој су га обавештавали о турским акцијама. Стефан и Гргур у Турској су се нашли као пратња њиховој сестри Мари, када се 1436. удавала за султана. Стефан је, од тада, био задржан као талац. Касније му је придружен Гргур и сурова казна је извршена, упркос Марином покушају да је спречи. У размени заробљеника, три године касније, ослепљена браћа враћена су родитељима.

Деспот Ђурађ умро је 1456. и у породици је дошло до размиоилажења око правца даље политике, односно ослањања на Турску или Угарску. Од овог доба чланови породице Бранковић разилазе се на разне стране и живот завршавају у туђини. Гргур је са сестром Маром, бившом султанијом, отишао у Турску. Умро је на Светој Гори и као монах Герман сахрањен је у Хиландару.¹⁸ Мара је од новог султана, свог пасторка Мехмеда Освајача, добила двор и богате поседе. Изузетно је значајна по својој улози у дипломатији, као и по непрестаном старању о светогорским манастирима. Живот је завршила у Турској, 1487. године.

Стефан Бранковић управљао је Деспотовином око годину дана (1458–1459) заједно са својом снахом, деспотицом Јеленом. Када је власт предата босанском владару Стефану Томашевићу, био је принуђен да напусти Смедерево. Тиме је започела дуга и тужна одисеја овог несрећног човека.¹⁹ Син богатог владара, сада ослепљен и без државе, али и без средстава, почео је да лута по околним земљама. Боравио је у Будиму, Дубровнику, а затим отишао у Албанију. Тамо се оженио Ангелином, из угледне породице албанских хришћана Аријанита. Због опасности од Турака Ангелина и Стефан су из Албаније отишли у Италију, где су, у једном замку поред Удина, живели у оскудици све до 1476. године, кад је Стефан умро.

Избеглички пут прешла је и деспотица Ангелина Бранковић, најпре са Стефаном, када је из Албаније отишла у Италију. Ту је боравила и након његове смрти. Због насиља околних великаша морала је да напусти свој посед, тако да је са синовима дошла у Беч, код цара Фридриха III. После смрти Вука Гргуревића Бранковића, краљ Матија позвао је Ангелину да са синовима дође у Срем. Ту им је, 1486. године, уступио поседе, у замену за војну службу. Ангелинин старији син Ђорђе је, након десетак година деспотовања, напустио световни живот и постао монах Максим. У *Карловачком родослову*, који је састављен почетком шеснаестог века,

¹⁸ М. Спремић, *Бранковићи у историји и предању*, 334.

¹⁹ Ђуро Тошић, „Последња босанска краљица Мара (Јелена)”, *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, 3, Београд 2002, 35.

наведено је да се замонашио у цркви Светог Луке у Купинову, највероватније између 1497. и 1499. године.²⁰ Проучаваоци ове теме слажу се да се он на овај чин одлучио по узору на Светог Саву. И каснија делатност владике Максима на плану црквене организације, уз изражену ктиторску активност и неговање култова, указује на наставак немањићких традиција.

Изненадна смрт деспота Јована Бранковића 1502. године изазвала је велике промене у животу породице – угарски краљ је за новог деспота Срба у Срему поставио Иваниша Бериславића, за кога се удала Јелена, Јованова удовица. Иванишу су припали и дотадашњи поседи Бранковића, тако да је за Ангелину и Максима неминовно уследио нови период изгнанства. Уточиште су нашли у Влашкој, код војводе Радула IV (1495–1508). Јак утицај српске културе, писмености и архитектуре, иначе, живо се осећа код Румуна почев од четрнаестог века.²¹ Српско присуство приметно је у и литератури, штампарству и црквеном животу, као и преко бракова и утицаја у друштву уопште.²² Активности владике Максима, који је постао влашки митрополит, додатно су оснажиле ове културне везе. Његов посебно важан допринос Румунима представља оснивање ћириличке штампарије, за коју се мисли да се налазила у Трговишту или у манастиру Снагову код Букурешта. Сасвим је могућно да је управо владика Максим заслужан за довођење јеромонаха Макарија, познатог из штампарије Црнојевића, у Влашку. Максим је Макарија могао упознати у Венецији, где је путовао у дипломатску мисију у име брата Јована, да би потражио савезнике за борбу против Турака. Ђорђе Сп. Радојичић претпоставио је да је Максим, доводећи Макарија, првобитно намеравао да оснује штампарију у Срему.²³ Овај план није се могао реализовати због смрти деспота Јована и доласка на власт Иваниша Бериславића. Уколико је ова претпоставка тачна, значило би да се „у Срему, у данашњој Војводини, тежило (...) за штампаријом још на почетку XVI века, много пре српских захтева за штампаријама из времена Арсенија III и доцније”.²⁴

²⁰ Душанка Динић Кнежевић, „Сремски Бранковићи”, *Исцртаживања*, IV, Нови Сад 1975 35.

²¹ Владимир Ћоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, Београд 1933, 268.

²² I. Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine*, Iași 1912, 202–233.

²³ Ђ. С. Радојичић, „Макарије 'од Црне Горе' (око 1463 – после 1533)”, *Биографско-библиографски лексикон југословенских њисаца*, огледна свеска, Нови Сад 1962, 15.

²⁴ Ђорђе Сп. Радојичић, „Две старе српске рукописне књиге из Војводине”, *Библиотекар*, 3–4, Београд 1956, 183.

Максимова дипломатска улога у Влашкој дошла је до изражаја приликом измирења влашког војводе Радула и молдавског војводе Богдана 1507. године.²⁵ Према хроничару Григорију Урекеу (око 1640), Максим их је тада од сукоба одвратио речима да су обојица хришћани и рођаци.²⁶ Када је на влашки престо, након војводе Радула, ступио војвода Михна, наступило је неповољно раздобље за владику Максима. Нови владар није му био наклоњен и Максим је искористио прилику да се не врати у Влашку, након једног боравка у Будиму. Сматра се да је то било око 1509. године.²⁷ Тако је поново доспео у Срем, где је, као београдско-сремски митрополит, умро 1516. године.

Треба подсетити на чињеницу да је деспотска породица са собом стално носила мошти деспота Стефана Бранковића, које су из Италије донели у Купиново. Заједно с моштима деспота Јована пренели су их у Влашку, потом поново у Срем, у новоподигнути манастир Крушедол. Тамо су мошти свих припадника ове породице доживеле исту судбину као и мошти Светог Саве 1594 – спалили су их Турци, после битке код Петроварадина 1716.

И породица Лазара Бранковића, трећег сина деспота Ђурђа, имала је избегличку судбину. Лазар се 1446. године оженио Јеленом Палеолог, кћерком Томе Палеолога, деспота Мореје. Већ у следећој деценији Јелена је, након Лазареве смрти и пада Деспотовине, кренула на своје изганичко путовање. Склонила се у Босну, неко време провела је у Дубровнику, а онда прешла код својих родитеља на Крф.²⁸ Умрла је 1473. у једном манастиру на Санта Маври (Лефкади), као монахиња Хипомона.

Најстарија кћи Јелене и деспота Лазара Бранковића, Мара, удала се за босанског краљевића Стјепана Томашевића када је имала дванаест година. Није јој било ни пуних шеснаест када је изгубила и мужа и краљевину.²⁹ Тако је ова последња босанска краљица 1463. године започела своје деценијама дуго лутање по разним земљама.³⁰ Отишла је најпре у Хрватску, потом код султана на Порту, где је добила годишњу помоћ. Не треба заборавити да су у Турској тада живеле њене две тетке, бивша султанија Мара

²⁵ St. Ștefănescu, „Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin de XVe siècle”, *Revue Roumaine d’Histoire*, Tome VIII, № 5, București 1969, 892.

²⁶ Радослав Перовић, „Вести о Србима у румунским летописима”, прештампаано из *Брајсџива*, XXXII, б. и., Београд 1941, 8.

²⁷ Ђорђе Сп. Радојичић, „Српско-румунски односи XIV–XVII века”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1, Нови Сад 1956, 18.

²⁸ Исто, 98.

²⁹ Иларион Руvaraц, „Двије босанске краљице”, *Зборник Илариона Руvaraца – одабрани историјски радови*, свеска I, спремио за штампу Н. Радојичић, Београд 1934, 461.

³⁰ Ђ. Тошић, *Последња босанска краљица Мара (Јелена)*, 41.

Бранковић и њена рођена сестра Катарина Кантакузина. Катарина се, као удовица грофа Улриха Цељског, нашла у тешком положају када су на имања Цељских почели право да полагају и Хабзбурзи и разни други великаши. Због тога је она свој период лутања завршила код своје сестре у Турској, где је умрла, вероватно 1491. Изгледа да се Јеленина кћер Мара, после 1498, преселила из Цариграда код свог ујака Манојла Палеолога у тракијску област.³¹

Марина сестра Милица Бранковић удала се 1463. године за Леонарда III Токо, латинског деспота јонских острва. „У тренутку склапања свога брака, Милица је већ четири године – трећину свога дотадашњег живота – провела са мајком у избеглиштву које их је од Србије, преко Угарске, Босне, могуће Пелопонеза, а вероватно и Крфа и Анконе, довело у Дубровник.”³² Ова принцеза без домовине³³ умрла је, вероватно на порођају, већ 1464. године. Јерина, трећа кћи деспота Лазара и Јелене, удала се за Јована Кастриота, Скендербеговог сина. Живот су завршили у Италији, где су се њихови потомци асимилovali.³⁴

Бранковићи су се, дакле, у тешким временима, пред Турцима или склањали на различите стране, или им се свим силама супротстављали, као што је то, у више наврата, чинио деспот Ђурађ. Оно што нарочито обележава његове потомке, последње, сремске Бранковиће, јесте везаност за традицију, која им је очигледно била како потврда идентитета, тако и залог опстанка. Без обзира на промене држава, политичких прилика и личних околности, она је за њих остала једина духовна вертикала.

То се најбоље види у повељама које су деспоти Ђорђе и Јован, с мајком Ангелином, издавали светогорским манастирима. Иако рођени у туђини, одмах по доласку у Срем, тада угарску земљу, 1486. године издали су повељу Хиландару. Иступили су као његови ктитори, попут својих славних предака Немањића, везујући се тако за доба самосталне и успешне државе. Владика Максим Бранковић био је најпре „деспот без деспотовине”, потом духовни поглавар српског народа у Угарској. Иако је први пут стигао у Срем као већ одрастао човек, он је, заједно са мајком и братом, у знатно измењеним околностима и са знатно скромнијим средствима, пратио добро познати образац некадашњих владара. Помагао је светогорске манастире, неговао светитељске култове, оснивао манастире по Фрушкој гори, бринуо о књижевном наслеђу.

³¹ Исто, 51, 58.

³² Нада Зечевић, „Први брак деспота Леонарда III Токо”, *Зборник радова Византолошког института*, XLIII, Београд 2006, 158.

³³ Исто, 160.

³⁴ М. Спремић, *Десјош Ђурађ Бранковић и његово доба*, 552.

На основу сачуваних рукописа може се говорити о обимној преписивачкој делатности у доба владике Максима, дакле у времену које је претходило дугој турској окупацији. Поред богослужбених списа, написан је нови круг текстова – житија и служби посвећених управо сремским Бранковићима. Уз неговање култова светитеља из ранијих династија Немањић и Лазаревић, нарочито је значајно успостављање нових, на челу са новом светородном династијом Бранковић. Тако је постигнут континуитет, у смислу духовног јединства са претходним периодом и светосавском традицијом, што је било кључно за очување идентитета српског народа у Угарској.*

* Предавање поводом 500. годишњице смрти Ђорђа (Максима) Бранковића одржано у Матици српској, 15. новембра 2016. године.